

LES IN LEKTUUR

Verslag van een cursus 'lektuur', zoals die gegeven is aan de tweedejaarsstudenten Nederlands (1974/75) van de Lerarenopleiding Zuidwest-Nederland te Delft en Den Haag

Kees de Ruiter en Bernard Schut

Het onderstaande artikel wordt gevolgd door een nogal lange bijlage in kleine letter gezet. Niet bevorderlijk voor het leesgemak. Door gebrek aan ruimte wel noodzakelijk. De auteurs en de redactie vonden dat lezers, die willen gaan werken met de in het artikel geschetste lektuurbenadering, moesten kunnen beschikken over het volledige leerplan. Vandaar dit kompromis.

- 'Nou, 't interesseert me niet zoveel, de Nederlandse literatuur. Ik vind er niks aan. Voor mij hoeft 't allemaal niet.'
- 'Ik lees niet zo veel, meestal romans, van die verhalen over trouwen en zo en ook veel strips . . .'
- 'Vondel wordt behandeld in de klas. Vandaag hebben we er nog wat over gesproken, maar ik heb niets bijzonders over hem gehoord. Tenminste, ik zou niets over hem kunnen vertellen.'
- 'Voor mij hoeft 't niet . . . literatuur vind ik zelf niet zo goed. 't Boeit me niet, 't is te droog.'
- 'Ja, 't nut zie ik er wel van in, natuurlijk wel. Maar op 't ogenblik . . . ja, ik heb er nog geen behoefte aan om literair te gaan lezen. Veel liever die leuke romannetjes nog . . .'
- 'Ik heb één keer een boek gekocht. 'k Vond er niks an. Sindsdien heb ik nooit meer boeken gekocht.'

(Stemmen van MAVO-leerlingen over het literatuuronderwijs, overgenomen uit het NCRV-radio-programma 'Literama Live' van maandag 7 april j.l. getiteld 'Het literatuuronderwijs op de MAVO'.)

1 INLEIDING EN VERANTWOORDING

1.1 Wanneer je leest wat er de laatste jaren zoal gepubliceerd is met betrekking tot literatuuronderwijs, dan worden twee dingen je ontstellend duidelijk:

- wij breken ons het hoofd over een eventuele grensoverschrijding uit het gebied van de literatuur in dat van de lektuur en over de waarden van een historische¹ (Knuvelder) versus een structureel-analytische² (Drop), eventueel versus een sociologische leesstrategie³ (Brouwers);
- voor verreweg de meeste leerlingen - zeker in de leeftijd van 12 tot 16 jaar - bestaat er geen tegenstelling literatuur-lektuur en heeft de manier waarop wij teksten in ons literatuuronderwijs benaderen weinig of geen betekenis.

Er valt uit het beschikbare materiaal nog een derde konklusie te trekken: ondanks ons literatuuronderwijs lezen ze wél, maar hun eigen teksten, op hun eigen manier.

1.2 Met Paul Kuyser c.s.⁴ kun je, menen wij, het bovenstaande als volgt samenvatten: 'Jij leest niet maar zij en wat doen we eraan?'

Op deze vraag proberen wij op de Lerarenopleiding Zuidwest-Nederland een antwoord te vinden met ons literatuuronderwijs, waarin we onze studenten leren hoe zij later op hun beurt literatuuronderwijs moeten geven aan scholieren van 12 tot 16 jaar.

In dit artikel gaat het ons niet om de principiële verantwoording van ons standpunt inzake literatuuronderwijs, maar om de praktische uitwerking daarvan. Wij brengen verslag uit van een serie lessen over de analyse van lektuur (en literatuur). Enkele punten die wij voor ons onderwijs van wezenlijk belang achten, willen wij eerst echter kort expliciteren.

- Literatuuronderwijs moet leerlingen een werkelijk noodzakelijke leesteknik en leesattitude aanleren: wat leerlingen lezen, moeten ze ook kritisch kunnen en (soms, vaak, niet altijd) willen lezen. Kritisch lezen wil zeggen: uit een boek de informatie halen die erin zit en je afvragen welke waarde deze voor je heeft.
- Leerlingen hebben ook het recht om kritisch te leren lezen.
- Literatuuronderwijs moet uitgaan van die teksten die leerlingen de moeite waard vinden om te lezen. Je leert iemand niet kritisch lezen met teksten die hem siberisch laten of die hij niet begrijpt.
- Leerlingen hebben ook het recht om te lezen wat zij de moeite waard vinden (wat natuurlijk niet wil zeggen dat je niet hun belangstelling mag wekken voor boeken die ze nog niet kennen).

Hieruit volgt voor ons, dat in ons literatuuronderwijs het onderscheid literatuur-lektuur niet van wezenlijk belang is en dat wij een leesteknik voorstaan waarin de sociologische analyse domineert.

1.3 Wij hebben dit artikel niet in de eerste plaats geschreven voor onze collega's aan andere lerarenopleidingen. Veel van wat hier staat is, zo menen wij, bruikbaar in het LBO-, MAVO- (HAVO- en VWO-) onderwijs, waarvoor we onze studenten immers opleiden. Wel zal het leerplan en vooral de achtergrondinformatie aangepast moeten worden, herschreven voor leerlingen van 12 tot 16 (17, 18) jaar.

1.4 Hoe is dit artikel opgebouwd?

Paragraaf 1 bevat dus de inleiding en de verantwoording.

Paragraaf 2 bestaat uit een kort overzicht van de cursus. Onze studenten hebben de cursus schriftelijk geëvalueerd.

Paragraaf 3 bevat de gegevens die deze evaluatie opgeleverd heeft.

In paragraaf 4 bespreken wij op grond van onze ervaringen kort deze lessen en trekken een aantal konklusies.

Als bijlagen treft u aan het complete leerplan en een selectie uit het door ons gebruikte materiaal. Met opzet hebben wij het leerplan onverkort opgenomen. Het is niet gebruikelijk leerplannen te publiceren, maar naar onze mening wel wenselijk. Bij het voorbereiden van je lessen kun je er immers gebruik van maken. Dat bespaart veel tijd.

1.5 Tenslotte. Bij het schrijven van deze cursus hebben wij gebruik kunnen maken van enkele leerplannen uit de Bijscholing Nederlands van de hand van Jan Boland. Een belangrijk deel van onze inspiratie en van ons materiaal danken we daaraan.

2 DE KURSUS 'LEKTUUR'

2.1 *Uitgangspunten*

2.1.1 De studenten voor wie de cursus bestemd was (is), stammen over het algemeen uit een 'literaire traditie'. Zij hebben in hun vooropleiding (h.a.v.o., v.w.o.) onderwijs in literatuur gehad, ze lezen graag literaire werken en ze stellen zich doorgaans voor dat ze in hun latere onderwijspraktijk vooral met Vondel, Van Eeden, Marsman e.d. bezig zullen zijn. Het is voor hen dan ook dikwijls teleurstellend te moeten horen dat ze (ze worden in principe opgeleid voor het 3e- en 2e-graadsgebied) in de praktijk niet of nauwelijks met de 'groten' te maken zullen krijgen. De gedachte dat bestudering van 'lektuur' meer relevantie heeft voor hun toekomstige werkterrein, wekt nog wel eens wat weerstanden op.

2.1.2 De studenten zijn gewend de hun aangeboden teksten in een historisch kader te plaatsen en (eventueel) als leesstrategie de structurele analyse toe te passen. Een sociologische benadering is hun over het algemeen vreemd; ze leggen zelden uit zichzelf een relatie tussen de tekst en de maatschappij. De wijze waarop zij verhalen verwerken, blijft dikwijls dan ook beperkt tot een zuiver technisch procédé.

2.1.3 Hiervan uitgaande hebben wij er bij de opzet van de cursus vooral naar gestreefd:

- de studenten duidelijk te maken dat het werken met triviale teksten boeiend kan zijn en dat het voor hun latere onderwijspraktijk van grote waarde is;
- de studenten een dusdanige methode van tekstbestudering aan te bieden dat de maatschappelijke implicaties zichtbaar worden.

N.B. De cursus wordt door ons aan tweedejaarsstudenten gegeven. Dezen hebben gedurende het eerste jaar een cursus 'literatuurtheorie' gevolgd.

2.2 *Konkrete uitwerking*

2.2.1 *Algemeen*

Het werkplan is onderverdeeld in vier fasen. In fase 1 wordt gepoogd een antwoord te vinden op de vraag: wat is de invloed van de maatschappij op een fiktionele tekst? Fase 2 is gewijd aan het vergelijken van een literaire met een triviale tekst. In fase 3 worden de elementen 'zender' en 'ontvanger' in het communicatieproces aan de orde gesteld. Het gaat hierin om de vragen: wie schrijft wat en waarom? wie leest wat en waarom? In fase 4 staan de verwerking door de studenten (de toepassing in schrijfopdrachten) en de evaluatie centraal.

N.B. Een overzicht van het gebruikte werk- en informatiemateriaal is te vinden in paragraaf 3, punt 1.

2.2.2 *Fase 1*

Deze fase bestaat uit vijf lessen van twee uur. Zij vormt wat de bestede tijd betreft het zwaartepunt van de cursus. Naar onze mening terecht, omdat in deze fase de analyse van de tekst als zodanig (en daar gaat het toch in de eerste plaats om) centraal staat. We houden ons bezig met zg. intrinsieke factoren⁵. Aan de hand van enige vragenlijsten proberen we erachter te komen welk maatschappijbeeld in een Margrietverhaal gegeven wordt. De gebruikte vragen zijn ontleend aan Dieter Wellershof (die impliciet categorieën uit de structurele en de sociologische analysemethode hanteert), Joachim Grünwaldt (die zuiver sociologisch te werk gaat), Bodo Lecke (die, expliciet, zowel structuuranalytische als sociologische maatstaven aanlegt) en Peter van Lint (die zich aan de zuiver-sociologische benadering houdt; zijn vragen zijn trouwens ook goed toepasbaar op referentiële teksten). Zie voor de vragenlijsten van Grünwaldt en Lecke de bijlagen II en III.

De studenten proberen te komen tot een selectie van de naar hun mening meest relevante vragen. Met deze vragen gaan zij vervolgens, in groepjes, een door henzelf gekozen triviale tekst (supermarktlektuur, ca. 50 blz.) te lijf. De resultaten van hun analyse brengen zij tenslotte als les in de totale groep, waarna een uitwisseling van ervaringen en het trekken van algemene conclusies plaatsheeft. Het gaat hierbij zeer nadrukkelijk niet om esthetische, ethische of andere waarde-oordelen van de kant van de studenten zelf, maar om het constateren en registreren van de maatschappelijke implicaties in de teksten zelf (waaronder uiteraard wel waarde-oordelen kunnen vallen).

N.B. Er wordt in deze fase een uitstapje gemaakt naar visuele 'teksten'. De studenten bekijken en beluisteren een speelfilm en beoordelen deze daarna op zijn triviale aspecten.

2.2.3 *Fase 2*

Deze fase bestaat uit één les van twee uur. Wij hebben haar bewust zo kort gehouden omdat we (zie 'Inleiding en verantwoording') het zoeken naar de verschillen tussen lektuur en literatuur van sekundair belang achten. Gezien het belangstellingspatroon van de studenten dient de kwestie echter wel (even) aan de orde gesteld te worden. Ook in deze les houden we ons bezig met de intrinsieke factoren van een tekst. We leggen een algemeen als 'literair' gekwalificeerd verhaal (in dit geval 'De arme student', een kerstvertelling van Anna Blaman) naast een Margrietverhaal (een kerstvertelling). Alweer aan de hand van een of meer van de hiervoor genoemde of door de studenten geselecteerde vragenlijsten proberen we punten van verschil en (mogelijk) overeenkomst tussen de beide teksten manifest te maken. We gebruiken een artikel/verhaal van Carmiggelt als illustratiemateriaal.

2.2.4 *Fase 3*

Ook deze fase bestaat uit één les van twee uur. Hoewel de inhoud van deze fase interessant en uitgebreid genoeg is om een diepgaande behandeling te rechtvaardigen, beperken wij ons hier, aangezien bij gebrek aan tijd in de eerste plaats op sekundaire aspecten moet worden gesnoeid.

In deze les behandelen we een aantal artikelen (het aan te bieden materiaal is te uitgebreid om totaal te bespreken; voor de dokumentatie van de studenten is het echter nuttig) die betrekking hebben op de rol van de auteur/uitgever en die van de lezer, extrinsieke factoren⁵ dus. Juist op dit, nog weinig betreden, terrein kan door de studenten, nu of later, onderzoek verricht worden. Zie voor de gebruikte artikelen en de werkwijze het leerplan. In deze les wordt tevens een begin gemaakt met wat in fase 4 centraal staat, de toepassing van het geleerde door de studenten d.m.v. schrijfp opdrachten. De studenten dienen, in groepjes, een prospectus te schrijven waarin ze auteurs of lezers proberen te werven voor een op te richten uitgeverij van triviale teksten. De studenten dienen zich daarbij goed rekenschap te geven van hun doelstellingen en van het publiek waartoe zij zich richten.

2.2.5 *Fase 4*

In fase 4, die bestaat uit twee lessen van twee uur, gaat het zoals gezegd om de toepassing van het geleerde door de studenten d.m.v. schrijfp opdrachten. In deze fase is tevens de evaluatie van de cursus opgenomen (zie voor de evaluatievragen paragraaf 3). Als onderwerp voor de schrijfp opdracht hebben we de 'smartlap' gekozen (de 'lektuur op muziek', zou je kunnen zeggen). Ter inleiding laten we een bandje met smartlappen of een discussie tussen Michel v.d. Plas en Kees Fens (overgenomen van een radio-uitzending) horen, waarna we in een leergesprek de karakteristieken van het verschijnsel proberen vast te leggen. Op basis hiervan gaan de studenten groepsgewijs aan de gang. Uiteindelijk brengen ze de door hen geproduceerde smartlap, onder begeleiding van medestudenten-muzikanten, ten gehore voor de gehele groep.

In deze les kan vanuit 'literatuur' gemakkelijk een lijn naar 'dramatische expressie' en 'taalbeheersing' getrokken worden.

2.2.6 *Toetsing*

Er vindt een toetsing van het proces plaats. Elke student dient naar het oordeel van zijn medestudenten en van de docent met inzet aan de kolleges te hebben deelgenomen. Deze toetsing kan gekoppeld worden aan de evaluatie.

Daarnaast vindt er een toetsing van het produkt plaats. De studenten dienen een skriptie te schrijven waarin zij een drietal triviale werken analyseren, vergelijken en beoordelen (eventueel kan één triviaal werk door een 'literair' vervangen worden), zodanig dat eruit blijkt dat zij de kollegestof beheersen.

2.2.7 *Kitsch-festival*

De cursus kan uitmonden in een festival dat de studenten Nederlands organiseren voor hun medestudenten. Op dit festival kunnen de tijdens de lessen gemaakte smartlappen ten gehore gebracht worden. Voorts kan er bv. een tentoonstelling worden gehouden van triviale kunst (kitsch), kunnen er triviale films vertoond worden, revues, sketches, goochel- en akrobatenacts e.d., mits een en ander een triviaal karakter draagt. Ook hier kan een belangrijke taak liggen voor (docenten) taalbeheersing en dramatische expressie.

3 EVALUATIEGEGEVENS

3.1 Het evaluatieformulier bevatte de volgende vragen:

- 1 Heb je nu de indruk dat je vaardig(er) geworden bent in het analyseren van fiktionele teksten op de literatuursociologische manier?
- 2 Heb je nu de indruk dat je uit de verschillende vragenseries de beste vragen geselecteerd hebt?
- 3 Heb je nu de indruk dat je (meer) inzicht gekregen hebt in de rol van schrijver, uitgever en publiek bij lektuur?
- 4 Vind je het boeiend om met triviale teksten te werken?
- 5 Vind je het belangrijk dat er op de middelbare school met triviale teksten gewerkt wordt?
- 6 Heb je de indruk dat wij docenten met deze lessen een stokpaardje bereden hebben?
- 7 Dit leerblok was opgebouwd in vier fasen:
 - fase 1: analyseren van fiktionele teksten op de invloed van de maatschappij;
 - fase 2: vergelijken van literatuur met lektuur;
 - fase 3: nadenken over de vragen: wie schrijft wat en waarom? en wie leest wat en waarom?
 - fase 4: werken met fiktionele teksten d.m.v. schrijfp opdrachten.Vind je deze opbouw juist?
- 8 Vind je dat voor de verschillende fasen voldoende tijd uitgetrokken is?
 - fase 1: les 1-5
 - fase 2: les 6
 - fase 3: les 7
 - fase 4: les 7 en 8.
- 9 Vind je dat de werkvormen die we in deze lessen hanteerden (veel werken in subgroepen, afgewisseld door rapportages en discussies in de gehele groep) voldaan hebben?
- 10 Vind je dat de docent meer had moeten doceren?
- 11 Vind je dat je voor deze lessen te hard hebt moeten werken?
- 12 Vind je dat het informatie- en werkmateriaal voldaan heeft?
 - a Wellershof, 'Door de moraal gesnapt'
 - b Margrietverhaal, 'Hoe heette ze ook alweer?'
 - c Film, 'Gunman's walk'
 - d Vragen Grünwaldt
 - e Vragen Lecke
 - f Vragen Van Lint
 - g Anna Blaman, 'De arme student'
 - h Margrietverhaal, 'De lange nacht'
 - i Simon Carmiggelt, 'Over kerstverhalen gesproken'
 - j Hans Thresen, 'Die Romanfabrik'
 - k Bibeb, interview met Gert Timmerman
 - l Max van Rooy, 'De vertellers'
 - m M.E.R. van Caelenberg, 'Hoe maak ik een damesroman?'
 - n Bernard Schut, 'Op zoek naar het leesgedrag van leerlingen'

- o Edo Veenstra, 'Anatomie van de streekroman'
- p Prospektus Nieuwe Gids
- q Kassetteband smartlappen.

13 Vind je wat we in deze lessen gedaan hebben zinvol?

14 Ben je het eens met het besluit om de boekenlijst d.m.v. een skriptie te toetsen?

15 Heb je nog andere opmerkingen?

3.2 Deze vragen dienden de studenten te beantwoorden d.m.v. een vijfpuntenschaal, van 'helemaal niet' naar 'helemaal'; in tekens: van --- via -, ± en + naar ++.

Voorts konden ze bij elke vraag een motivering van hun antwoord geven.

Hieronder staat de beantwoording in aantallen afgedrukt.

3.3 Het ging om de beantwoording door ca. 125 studenten. Dit totaal wordt niet bij alle vragen behaald, aangezien niet iedereen alle vragen (duidelijk) ingevuld heeft.

Vraag	---	-	±	+	++
1	2	6	28	76	14
2	5	10	34	56	20
3	6	10	33	60	26
4	5	21	33	42	33
5	5	5	17	39	67
6	25	31	36	19	15
7	1	5	19	69	38
8.1	6	12	22	48	42
8.2	21	36	22	31	19
8.3	10	26	20	51	21
8.4	9	18	19	61	23
9	2	13	30	52	35
10	55	38	20	13	5
11	51	55	18	5	0
12a	1	6	21	56	39
12b	2	3	20	67	36
12c	9	10	16	45	36
12d	3	5	14	53	51
12e	4	4	12	58	45
12f	8	13	22	50	33
12g	8	11	31	44	33
12h	2	4	23	69	29
12i	1	8	17	51	47
12j	13	15	26	36	25
12k	15	19	28	39	24
12l	0	5	24	64	26
12m	2	2	17	64	41
12n	3	9	22	53	26

Vraag	—	—	±	+	++
12o	2	2	26	59	34
12p	11	23	25	50	14
12q	9	7	21	41	35
13	2	1	15	53	58
14	7	10	15	46	48

4 KONKLUSIES EN SLOTOPMERKINGEN

4.1 In de vorige paragraaf zijn de antwoorden op vraag 15 en de motiveringen bij de overige vragen van het evaluatieformulier niet opgenomen, omdat het wegens de diversiteit ondoenlijk is daarvan een overzicht te geven. Een aantal van de o.i. belangrijkste (kritische) opmerkingen door de studenten gemaakt, geven wij hieronder echter samengevat weer:

- de analysevragen zijn te weinig operationeel geworden, doordat de keuze van de meest relevante aan de studenten zelf overgelaten is;
- er hadden meer komplette analyses (op basis van de verschillende vragenlijsten) als voorbeeld gegeven moeten worden.
- de fasering is niet erg gelukkig geweest, want
 - a fase 1 duurde relatief te lang;
 - b aan fase 2 is te weinig aandacht besteed; velen hadden dieper willen ingaan op de (mogelijke) verschillen tussen lektuur en literatuur en hadden met name meer het grensgebied (Toon Kortooms, Jan de Hartog e.a.) behandeld willen zien;
 - c fase 3 is te weinig uit de verf gekomen: tamelijk veel van de artikelen die in dit verband aangeboden zijn, zijn onbesproken gebleven.
- na de cursus moest verhoudingsgewijs veel meer werk verzet worden (skriptie) dan tijdens de cursus.

4.2 Wij willen hier van onze kant nog het volgende aan toevoegen:

- ook al zijn er enkele meetbare verschillen tussen literatuur en lektuur (vgl. 'Literatuur en lektuur' door J. Kruithof), in wezen is het onderscheid tussen de beide categorieën toch een zeer persoonlijke zaak; over eenzelfde werk werd door de studenten soms heel verschillend geoordeeld;
- in verband hiermee is het van groot belang dat docent en (mede-) student zeer voorzichtig zijn met het geven van waarde-oordelen en zelfs de schijn van ridiculiseren vermijden; het is opmerkelijk hoe snel mensen zich bij deze materie gekwetst voelen (en waarschijnlijk hebben zij hierin dikwijls gelijk);
- het lijkt ons wenselijk dat het onderhavige gebied voor de leerlingen in verband gebracht wordt met bv. jeugdboeken, strips en t.v.-series; wij willen dit in onze opleiding zeker doen en wellicht brengen we er eens op soortgelijke wijze als hier gebeurd is, verslag van uit.

4.3 Ondanks de fouten die we bij het opzetten, uitwerken en geven van deze cursus gemaakt hebben, is er door de studenten (zie de evaluatiegegevens) en door de docen-

ten (mondelinge, informele evaluatie) positief op gereageerd. Een en ander is uitmond in een door veel mensen bezocht 'Festival du Kitsch', op 27 februari j.l. van 16.00 uur tot middernacht gehouden in het Waagtheater te Delft. Hoewel niet alle studenten voor het voetlicht traden, was er een ruim aanbod van (al dan niet echte) 'Kitsch'-artiesten: smartlappen, dans, variété, toneel, mime, film, tentoonstelling, café e.d. Dit festival heeft op zijn beurt weer tot gevolg gehad dat we in het NCRV-radioprogramma 'Literama Live'²⁵ van 7 april j.l. iets over de opzet en de doelstellingen van de cursus konden vertellen.

4.4 Tenslotte: de prestaties van de studenten i.v.m. deze cursus zijn o.i. gemiddeld van een heel redelijk niveau geweest²³, zowel wat hun inbreng tijdens de lessen als wat hun werk aan de skriptie, het festival en het radioprogramma betreft (de laatste twee mede dankzij de bemoeienissen van onze kollega's 'dramatische expressie').

augustus 1975

BIJLAGE I

Leerplan negen lessen lektuur

1 Algemeen

1.1 Doelstellingen

- De student heeft enige vaardigheid in de literatuursociologische analyse van fiktionele teksten.
- Hij/zij heeft verschillende vragenseries gehanteerd die bij de literatuursociologische analyse gebruikt kunnen worden.
- Hij heeft daaruit die vragen geselecteerd die het meest geschikt lijken voor gebruik in het onderwijs.
- Hij heeft een triviale tekst vergeleken met een literaire, met betrekking tot criteria ontleend aan de analytische en literatuursociologische methode.
- Hij heeft enig inzicht in de rol van schrijver, uitgever en publiek in het lekturale communicatieproces.
- Hij heeft een smartlap geschreven.
- Hij heeft meegewerkt aan het voorbereiden en presenteren van een 'Festival du Kitsch'.
- Hij heeft ingezien dat het werken met triviale teksten een boeiende en voor de 'middelbare' school waardevolle activiteit is.

1.2 Leerstof

De eerste vijf lessen geven antwoord op de vraag: wat is de invloed van de maatschappij op een fiktionele tekst? In les 6 vergelijken we een triviale tekst met een literaire. Criteria ontlelen we aan de analytische en literatuursociologische methode. Les 7 richt zich op andere aspecten van het communicatieproces zender-kanaal-ontvanger. Het gaat hierin om de vragen: wie schrijft wat en waarom? wie leest wat en waarom? In deze les komt dus een aantal extrinsieke factoren aan de orde. In les 8 schrijven de studenten zelf een triviale tekst. Les 9 is bestemd voor de afronding van deze serie lessen.

Na les 8 organiseren de studenten een 'Festival du Kitsch'. Daar brengen de verschillende groepen hun levenslied ten gehore, ten overstaan van een deskundige jury. Er is een tentoonstelling van kitsch; non-stop worden triviale films vertoond, volkstoneel . . . etc. etc. Kortom, een happening die een keerpunt zou kunnen betekenen in de Westeuropese cultuur (! !).

1.3 Gewenste beginsituatie

De studenten dienen

- de gevoelswaarde te kennen van woorden als kunst, kitsch, literatuur, lektuur, triviale roman, smartlap en levenslied;
- te weten dat ook bij literatuur sprake is van een communicatieproces, waarbij we o.a. onderscheid kunnen maken tussen zender, boodschap, kanaal en ontvanger;
- te weten dat de literatuursociologische methode literatuur beschouwt als een sociaal fenomeen, beïnvloed door en van invloed op de maatschappij;
- te weten dat bij de literatuursociologische analyse van een tekst onderscheid wordt gemaakt tussen intrinsieke en extrinsieke factoren⁵;
- in te zien dat de literatuursociologische methode, anders dan de structureel-analytische, niet primair leidt tot een esthetisch waarde-oordeel.

1.4 Didaktische werkvormen

De studenten zullen voornamelijk in subgroepen werken, afgewisseld door rapportages en discussies in de gehele groep.

De docent heeft een begeleidende taak. Hij bewaakt de procedure en het proces, stimuleert en informeert maar doceert niet.

In les 3, 4 en 5 krijgen deze lessen tijdelijk het karakter van een project.

1.5 Beschikbare tijd

Negen lessen van twee uur = achttien uur.

1.6 Materiaal

- + - Dieter Wellershof, 'Door de moraal gesnapt'⁶
- + - Margrietverhaal, 'Hoe heette ze ook alweer?'⁷
- + - Vragen Joachim Grünwaldt⁸
- + - Vragen Bodo Lecke⁹
- + - Vragen Peter van Lint¹⁰
- Film, 'Gunman's walk'¹¹
- Anna Blaman, 'De arme student'¹²
- Margrietverhaal, 'De lange nacht'¹³
- Simon Carmiggelt, 'Over kerstverhalen gesproken'¹⁴
- Hans Thresen, 'Die Romanfabrik'¹⁵
- Bibeb, interview met Gert Timmerman¹⁶
- Max van Rooy, 'De vertellers'¹⁷
- M.E.R. van Caelenberg, 'Hoe maak ik een damesroman?'¹⁸
- + - Bernard Schut, 'Op zoek naar het leesgedrag van leerlingen'¹⁹
- Edo Veenstra, 'Anatomie van de streekroman'²⁰
- Prospektus Nieuwe Gids²¹
- Kassetteband smartlappen

+ = ontleend aan de basis- en zomerkursus van de Bijscholing Nederlands

Al het bovengenoemde materiaal (plus het leerplan) ter beschikking van en te gebruiken door de studenten en de docenten; terwille van het gemak voor de docenten bovendien een door ons zelf samengesteld overzicht van de door Wellershof gebruikte criteria.

1.7 Evaluatie

1.7.1 Toetsing van deze negen lessen.

Wie aanwezig is geweest en gemotiveerd gewerkt heeft, ontvangt zijn studiepunt.²²

1.7.2 Toetsing van de boekenlijst.

Eind februari wordt een skriptie ingeleverd. Het onderwerp dient samen te hangen met de boeken-

lijst en wordt in overleg met de docent gekozen. Als uit de skriptie inzicht en vaardigheid, zoals in de lessen bedoeld, blijken, dan ontvangt de student twee studiepunten. De skriptie wordt met de student besproken. Voor nauwkeuriger richtlijnen zie het desbetreffende stencil.²³

2 LES NA LES

2.1 Les 1

2.1.1 Doelstellingen

- De student weet hoe het programma van deze lessen in elkaar zit.
- Hij heeft onderzocht welke criteria Wellershof hanteert bij het analyseren van een triviale tekst.

2.1.2 Werkwijze

- Voorbereiding: geen.
- Uitvoering:
 - introductie van het programma van deze negen lessen (plenair) 15 min.
 - introductie van deze les (plenair) 5 min.
 - opdracht: analyse van Wellershofs artikel op gehanteerde criteria (plenair; N.B. Bij rubricering gebruike men de volgende categorieën van Drop²⁴:
 - tijd, handeling, figuren, ruimte en idee) 5 min.
 - uitvoering opdracht in groepen van 3/4 man 40 min.
 - rapportage op flappen + reactie (plenair) 20 min.
 - werkafspraken: zie onder 2.2.2 Voorbereiding (plenair) 5 min.
 - evaluatie (plenair) 10 min.

2.1.3 Materiaal

- Artikel Wellershof
- Margrietverhaal
- leerplan
- flappen en viltstiften
- voor de docent:
 - leerplan
 - overzicht criteria Wellershof.

2.2 Les 2

2.2.1 Doelstellingen

- De student heeft met behulp van de door Wellershof gehanteerde criteria een triviale tekst geanalyseerd.
- Hij heeft de vragen van Lecke, Grünwaldt en Van Lint vergeleken met de criteria van Wellershof en daaruit een selectie gemaakt.
- Hij kent de korte inhoud van de film die deze week vertoond zal worden.

2.2.2 Werkwijze

- Voorbereiding: analyse van het Margrietverhaal met behulp van de criteria van Wellershof (de zelfde groepen als in les 1).
- Uitvoering:
 - introductie van deze les (plenair) 5 min.
 - rapportage van de analyse-opdracht en bespreking (plenair) 25 min.
 - opdracht: vergelijking van vragen Grünwaldt, Lecke en Van Lint met Wellershof ter selectie van de meest geschikte (plenair) 5 min.
 - uitvoering opdracht in groepen 30 min.
 - rapportage en discussie (plenair) 25 min.

- introductie van de deze week te vertonen film: plaats, tijd en korte inhoud;
werkafpraak: kijken met behulp van de geselecteerde vragen (plenair) 10 min.
 - evaluatie (plenair) 5 min.
- 2.2.3 Materiaal**
- vragen Grünwaldt, Lecke en Van Lint
 - verder als les 1.
- 2.3 Les 3**
- 2.3.1 Doelstellingen**
- De student heeft met behulp van de in les 2 gevonden criteria een triviale film geanalyseerd.
 - Hij heeft zich een oordeel gevormd over de waarde van deze criteria.
- 2.3.2 Werkwijze**
- Voorbereiding: analyse van de vertoonde film (individueel).
 - Uitvoering:
 - introductie van deze les (plenair) 5 min.
 - uitwisseling van kijkervaringen en gesprek over de bruikbaarheid van de gehanteerde vragen (plenair) 25 min.
 - opdracht: analyse van een willekeurige triviale tekst door groepen van 4-6 man; beschikbare tijd: helft les 3 en heel les 4; minimale omvang van de tekst 50 blz.; in les 5 wordt verslag uitgebracht: 20 min. per groep (5 min. korte inhoud, 10 min. analyse, 5 min. beantwoorden van vragen) (plenair) 20 min.
 - evaluatie (plenair) 5 min.
- 2.3.3 Materiaal**
- zie les 1 en 2.
- 2.4 Les 4**
- De docent is aanwezig; de studenten raadplegen hem desgewenst.
- 2.5 Les 5**
- 2.5.1 Doelstellingen**
- De student heeft een triviale tekst geanalyseerd.
 - Hij heeft uit de tot dusverre geanalyseerde triviale teksten de gemeenschappelijke kenmerken gedistilleerd.
- 2.5.2 Werkwijze**
- Voorbereiding: zie onder 2.3.2 Uitvoering.
 - Uitvoering:
 - introductie van deze les (plenair) 5 min.
 - verslag groep 1 (plenair) 20 min.
 - verslag groep 2 (plenair) 20 min.
 - pauze 20 min.
 - verslag groep 3 (plenair) 20 min.
 - vergelijking van de tot dusverre geanalyseerde teksten op gemeenschappelijke kenmerken (plenair) 20 min.
 - werkafspraken: zie 2.6.2 Voorbereiding (plenair) 5 min.
 - evaluatie (plenair) 10 min.
- 2.5.3 Materiaal**
- zie de vorige lessen

2.6 Les 6

2.6.1 Doelstellingen

- De student heeft met behulp van de door Lecke en Grünwaldt gehanteerde criteria een triviale en een literaire tekst geanalyseerd.
- Hij heeft zich een oordeel gevormd over de (literaire) waarde van beide teksten.
- Hij heeft de vraag beantwoord in hoeverre dit oordeel korrespondeert met het traditionele onderscheid tussen literatuur en lektuur.
- Hij weet op welke manier dit leerblok met de erbij behorende boekenlijst getoetst wordt.

2.6.2 Werkwijze

- Voorbereiding: individueel:
 - lezen van het verhaal 'De arme student' van Anna Blaman en van het Margrietverhaal 'De lange nacht';
 - lezen van 'Over kerstverhalen gesproken' van Simon Carmiggelt;
- in halve groep:
 - gedetailleerde analyse van de beide verhalen (halve groep m.b.v. Lecke, halve groep m.b.v. Grünwaldt)
- Uitvoering:
 - introductie van deze les (plenair) 5 min.
 - bespreking van de analyseresultaten (1 groep Lecke, 1 groep Grünwaldt) 40 min.
 - bespreking van de literaire waarde van de beide teksten (2 nieuwe groepen, vermenging van de vorige 2 groepen) 30 min.
 - rapportage; bespreking van de vraag naar de generaliseerbaarheid van de uitkomsten (plenair) 25 min.
 - bespreking van stencil 'Skriptie lektuur'²³ (nadere richtlijnen voor het maken van de skriptie) (plenair) 5 min.
 - werkafspraken: zie onder 2.7.2 Voorbereiding (plenair) 5 min.
 - evaluatie (plenair) 5 min.

2.6.3 Materiaal

- vragen Lecke
- vragen Grünwaldt
- tekst Anna Blaman
- Margrietverhaal 'De lange nacht'
- stencil 'Skriptie lektuur'
- Simon Carmiggelt 'Over kerstverhalen gesproken'
- informatie ter voorbereiding van les 7.

2.7 Les 7

2.7.1 Doelstellingen

- De student heeft enig inzicht in de rol van schrijver, uitgever en publiek in het lekturale communicatieproces.
- Hij heeft een prospectus geschreven voor een op te richten lektuurtijdschrift, voor een te kiezen publiek, met een te kiezen doelstelling.

2.7.2 Werkwijze

- Voorbereiding: globaal lezen van
 - Bibeb, interview met Gert Timmerman
 - Max van Rooy, 'De vertellers'
 - M.E.R. van Caelenberg, 'Hoe maak ik een damesroman?'
 - Edo Veenstra, 'Anatomie van de streekroman'
 - Hans Thresen, 'Die Romanfabrik'
 - Bernard Schut, 'Op zoek naar het leesgedrag van leerlingen'.

Opm.: Voor deze cursus hadden wij met minder informatie kunnen volstaan. Het argument om het teveel toch aan te bieden is dat deze informatie de student later, in de schoolpraktijk, van pas kan komen. Hij heeft die dan direct bij de hand.

- Uitvoering:
 - introductie van deze les (plenair) 5 min.
 - bespreken van de informatie, met als doel de informatie waar nodig te verduidelijken (plenair) 15 min.
 - opdracht: schrijf, naar voorbeeld van de Nieuwe-Gids-prospektus, een prospektus voor een op te richten lektuurtijdschrift, voor een te kiezen publiek, met een te kiezen doelstelling (plenair; de docent deelt de Nieuwe-Gidsprospektus uit) 5 min.
 - uitvoering opdracht (drie groepen) 60 min.
 - rapportage (plenair) 15 min.
- opm.*: voor een uitvoerige bespreking van de geproduceerde teksten is in deze les geen tijd; desgewenst is hiervoor ruimte in les 9
- werkafspraken: zie onder 2.8.2 Voorbereiding (plenair) 5 min.
- evaluatie (plenair) 5 min.

2.7.3 Materiaal

- zie onder 2.7.2 Voorbereiding
- prospektus Nieuwe Gids.

2.8 Les 8

2.8.1 Doelstellingen

- De student heeft enig begrip van de kenmerken van de 'smartlap'.
- Hij heeft zelf een smartlap geschreven en gepresenteerd.

2.8.2 Werkwijze

- Voorbereiding: meenemen van de muziekinstrumenten waarover men beschikt.
- Uitvoering:
 - introductie van deze les (plenair) 5 min.
 - afspelen van een fragment van ca. 15 min. uit de kassetteband smartlappen (plenair) 15 min.
 - korte bespreking van het fenomeen 'smartlap' in brainstorm-vorm: genres, stereotypen (plenair) 15 min.
 - opdracht: schrijf een smartlap en bereid de presentatie voor (plenair) 5 min.
 - uitvoering opdracht (drie groepen) 55 min.
 - presentatie (plenair) 20 min.
- N.B. 1: wanneer de smartlappen opgenomen worden, kunnen de groepen daarvan gebruik maken bij de voorbereiding van het 'Festival du Kitsch';
- N.B. 2: als de uitvoering van de opdracht uitloopt, is er voor de presentatie nog ruimte in les 9.
- werkafspraken: zie onder 2.9.2 Voorbereiding (plenair) 5 min.
- evaluatie: opgenomen in les 9

2.8.3 Materiaal

- kassetterekorder met opname-apparaat
- kassetteband smartlappen
- lege kassetteband
- evaluatieformulier.

2.9 Les 9

2.9.1 Doelstelling

- De student heeft de voorafgaande acht lessen systematisch op hun waarde beoordeeld.

2.9.2 Werkwijze

- Voorbereiding: de student beantwoordt zorgvuldig de vragen van het evaluatieformulier.
- Uitvoering:
 - introductie van deze les (plenair) 5 min.
 - evaluatief gesprek (plenair) 30 min.
 - N.B. 1: je kunt in dit gesprek de punten van het evaluatieformulier nog eens langslopen, maar je kunt het gesprek ook ongestructureerd houden;
 - N.B. 2: voor een nabespreking onder de docenten is het nuttig dat je van dit gesprek aantekeningen maakt, waarbij je natuurlijk ook je eigen kritiek kunt opnemen.
 - verzamelen van *alle* evaluatieformulieren 5 min.

2.9.3 Materiaal

- geen.

BIJLAGE II

Vragen voor het analyseren van lektuur

(Deze vragen zijn ontleend aan Joachim Grünwaldt, *Analyse von Fernsehserien im Deutschunterricht*, in: *Projekt Deutschunterricht 5. Massenmedien und Trivalliteratur*, Stuttgart, 1974², blz. 28-41.

De vragen hebben bij Grünwaldt betrekking op televisiestukken. Hieronder zijn ze bewerkt voor lektuur.)

1 Wat boeit je vooral in het verhaal? De beschrijving van:

- scènes met kleine kinderen of dieren?
- liefdesscènes?
- scènes met mensen die lijden of sterven?
- erg mooie of erg lelijke mensen?
- erg domme of erg onhandige mensen?
- fraaie huizen (of vertrekken in huizen) of schitterende kleding?
- mooie landschappen?
- curiositeiten?
- naakte mensen?
- seksuele handelingen?
- wreedheden?
- de 'wedloop met de tijd'?
- geheimzinnigheden?
- onverwachte gebeurtenissen?

2 Hoe wordt de werkelijkheid beschreven:

- idealiserend?
- verklarend?
- kritisch?

In hoeverre staat de wereld van het verhaal in relatie met de werkelijkheid?

- 3 Worden de handelende personen als mens of als type gekarakteriseerd?
- 4 Welke opvattingen over de maatschappij worden weergegeven, bv.:
- worden de mensen als eensgezind of als onderling vijandig voorgesteld?
 - worden maatschappelijke conflicten veroordeeld?
 - wordt er een lans gebroken voor het leiderschap van enkelen?
 - worden buitenbeentjes veroordeeld?
- 5 Heeft het beschreven konflikt, zo dit er is, iets met de structuur van de maatschappij te maken?
- 6 Van welke aard zijn de oorzaken van de beschreven problemen en konflikten:
- zijn ze extern, d.w.z. gaan ze buiten de mens om (bv. natuurverschijnselen, toevalligheden)?
 - zijn ze psychisch?
 - zijn ze sociaal?
- 7 Hoe worden de konflikten opgelost:
- door 'hogere machten' (zoals het toeval, het lot, God)?
 - door het ingrijpen van overheidswege?
 - door het optreden van de desbetreffende personen zelf?
- 8 Wordt het konflikt werkelijk of schijnbaar opgelost?
- 9 In wat voor milieu speelt het verhaal zich af:
- in een onduidelijk, onbestemd milieu?
 - in een exotisch, vreemd, onbekend milieu?
 - binnen een duidelijk herkenbare sociale groep?
- 10 Tot welk(e) beroepskategorie, stand, geslacht, leeftijdsgroep en ras behoren:
- de positieve figuren?
 - de negatieve figuren?
- 11 Welke maatschappelijke gedragingen worden goedgekeurd en welke niet, bv.:
- ondergeschiktheid, dienstbaarheid?
 - verzet?
 - openheid?
 - handigheid?
 - verdraagzaamheid?
 - aanmatiging?
 - wreedheid?
 - welwillendheid?
 - listigheid?
 - charme?
 - heerszucht?
 - vertrouwen?
 - ambitie?
 - beleefdheid?
 - ontrouw?
 - flexibiliteit?
 - solidariteit?
- 12 Welke persoonlijke eigenschappen worden ten voorbeeld gesteld, bv.:
- vlijt?
 - spaarzaamheid?

- netheid?
- prestatiezucht?
- voorzichtigheid?
- moed?
- flair?
- scherpzinnigheid?
- volharding?
- wijsheid?
- luiheid?
- gelijkmoedigheid?

13 Stemmen de beschreven maatschappelijke gedragingen en de ten voorbeeld gestelde persoonlijke eigenschappen overeen met de normen van een bepaalde sociale groep?

14 Worden in het verhaal algemene maatschappelijke zaken (zoals bekende personen en actuele gebeurtenissen of problemen) vanuit de gezichtshoek van een bepaalde sociale groep belicht?

BIJLAGE III

Vragen voor het analyseren van lektuur

(Deze vragen zijn ontleend aan Bodo Lecke, *Comics als Vorschule*, in: *Projekt Deutschunterricht 5. Massenmedien und Trivalliteratur*, Stuttgart, 1974², blz. 114-155.

De vragen hebben bij Lecke betrekking op strips. Hieronder zijn ze bewerkt voor lektuur.)

1 *Ruimte en tijd*

Waar speelt het verhaal zich af?

Welke landen en/of landstreken worden vaak genoemd?

Zijn deze in de atlas te vinden?

Wat hebben ze gemeenschappelijk?

Hoe worden ze beschreven (al dan niet gedetailleerd; mogelijke weglatingen)?

Stemt de beschrijving overeen met de werkelijkheid?

Wat voor sfeer roepen ze op of geven ze weer? Hoe wordt die sfeer bereikt?

Op wat voor plaatsen, in wat voor gebouwen en ruimtes bevinden de figuren zich vaak?

In welke tijd speelt het verhaal?

Hoe wordt de tijd beschreven?

2 *Personen*

Hoe worden de 'helden' beschreven?

Hoe worden ze uiterlijk gekenschetst (lichaamsbouw, gelaat, kleding)?

Welke eigenschappen en bekwaamheden hebben ze?

Wat doen ze?

Hoe gedragen ze zich tegenover anderen (vriend, vijand)?

Bereiken ze hun doel? Zo ja, hoe? Zo nee, waardoor niet?

Hoe worden hun tegenspelers beschreven (tegenstanders, vijanden, booswichten)?

Hoe zien zij eruit?

Welke eigenschappen hebben ze?

Wat doen ze?

Hoe gedragen ze zich tegenover anderen?

Tot welk volk of ras behoren ze? Eventueel, tot welke volksgroep?

Waarom worden ze bestreden?

Hebben de 'helden' en hun tegenspelers iets gemeen? Zo ja, wat?
 Bestaan personen, als in het verhaal beschreven, ook in werkelijkheid?
 Welk beroep oefenen de hoofdpersonen uit?
 Wat voor rol speelt de vrouw?
 Wat voor mensen komen er - behalve de 'helden' en hun tegenspelers - nog meer voor? Wat voor rol spelen zij? Hoe is hun relatie, onderling en met de hoofdpersonen?

3 Handeling

Wat gebeurt er?
 Welke gebeurtenissen komen meer dan eens voor?
 Welke moeilijkheden en/of gevaren zijn er?
 Wat is de samenhang tussen de gebeurtenissen afzonderlijk?
 Van welke (technische) hulpmiddelen maken de (hoofd)personen gebruik? Welke ervan kennen we uit het dagelijks leven en welke niet?
 Speelt het toeval dikwijls een rol?
 Wat is geloofwaardig, wat onwaarschijnlijk?
 Hoe begint het verhaal en hoe eindigt het?
 Waar liggen de hoogtepunten?

4 Diversen

Tot welk subgenre zou je dit verhaal kunnen rekenen (streekroman, avonturenroman, doktersroman etc.)? Waarom?
 Maakt de schrijver van bijzondere middelen gebruik om zijn verhaal te doen overkomen? Zo ja, van welke?
 Wat vind je van het taalgebruik?
 Zit er spanning in het verhaal?
 Zit er humor in het verhaal?
 Heeft het verhaal je geboeid? Waardoor?

Noten

- 1 Bij de (literair-)historische benadering van literatuur gaat het erom het werk in zijn literair-historische kontekst te begrijpen (genre, biografie van de schrijver, literair tijdperk, literaire stroming, literaire generatie).
- 2 De (struktureel-)analytische benadering is gericht op de interpretatie van een literaire tekst die deze tekst als een nauw samenhangende struktuur toont.
- 3 Bij de (literatuur-)sociologische benadering gaat het om de wisselwerking tussen literatuur en maatschappij. In tegenstelling tot de strukturele benadering beschouwt de sociologische het werk niet als autonoom maar als onderdeel van de historische werkelijkheid. De literatuur-sociologie bestudeert de bepaaldheid door en de invloed op de maatschappelijke werkelijkheid van literatuur.
 Zie voor 1, 2 en 3:
 Schut, Bernard en Cees Tahay, 'Literatuur, wat doe je ermee op school?'. In: *Letteren leren lezen*, Purmerend, 1974.
- 4 Kuyter, P. e.a., 'Jij leest niet maar zij en wat doen we eraan?'. In: *Moer*, 1972, nr. 1, blz. 12-17.
- 5 Zie voor dit onderscheid:
 Kruithof, J., 'Literatuur en lectuur'. In: *Raam*, 1973, nr. 96, blz. 22-32.
- 6 Wellershof, Dieter, 'Door de moraal gesnapt'. Uit: *Der Spiegel*, 15 mei 1969 (vertaald).
- 7 Wynne, Sylvia, 'Hoe heette ze ook alweer?'. In: *Margriet*, 11/17 december 1971, blz. 22 vv.
- 8 Grünwaldt, Joachim, 'Analyse von Fernsehserien im Deutschunterricht'. Uit: *Projekt Deutschunterricht 5. Massenmedien und Trivialliteratur*, Stuttgart, 1973/74, blz. 28-41 (vertaald).
- 9 Lecke, Bodo, 'Comics als Vorschule'. Uit: *Projekt Deutschunterricht 5. Massenmedien und Trivialliteratur*, Stuttgart, 1973/74, blz. 114-155 (vertaald).

- 10 Van Lint, P., 'Overzicht van de lessen kritische tekstanalyse'. Stencil Bijscholing Nederlands.
- 11 'Gunman's walk', dramatische western van regisseur Phil Karlson, met in de hoofdrollen Van Heflin en Tab Hunter, 1960 (?).
- 12 Blaman, Anna, 'De arme student'. In: *OVERDAG en andere verhalen*, Amsterdam, 1957, blz. 57-65.
- 13 Elizabeth Milne, 'De lange nacht'. In: *Margriet*, nr. 52, 18/24 december 1971, blz. 98 vv.
- 14 Carmiggelt, Simon, 'Over kerstverhalen gesproken'. In: *Tussen twee stoelen*, Amsterdam, 1962, blz. 117-121.
- 15 Thresen, Hans, 'Die Romanfabrik. Ein Groschenheftsreiber packt aus'. Uit: *Texte zur Trivialliteratur*, Stuttgart, 1971.
- 16 Bibeb, interview met Gert Timmerman. In: *Bibeb & andere VIP's*, Amsterdam, 1967, blz. 43-57.
- 17 Rooy, Max van, 'De vertellers'. In: *Haagse Post*, nr. 28, 14 juli 1973, blz. 26 vv.
- 18 Caelenberg, M.E.R. van, 'Hoe maak ik een damesroman?'. In: *Avenue (Literair)*, (?).
- 19 Schut, Bernard, 'Op zoek naar het leesgedrag van leerlingen'. Stencil Bijscholing Nederlands.
- 20 Veenstra, Edo, 'Anatomie van de streekroman'. In: *Haagse Post*, nr. 23, 8 juni 1974, blz. 48 vv.
- 21 De Nieuwe Gids, prospectus, Amsterdam, 1885.
- 22 De Lerarenopleiding Zuidwest-Nederland heeft geen cijfer- maar een studiepuntensysteem ter waardering van de resultaten van de studenten.
- 23 Degenen die belangstelling hebben voor het stencil 'Skriptie lektuur', kunnen dit ter inzage krijgen. Dit geldt in principe ook voor het overige informatie- en werkmateriaal (voor skripties uiteraard na toestemming van de desbetreffende student).
Adres: Lerarenopleiding Zuidwest-Nederland, Postbus 2967, Delft, t.a.v. Bernard Schut of Kees de Ruiter; tel. 015 - 133222, toestel 3160.
- 24 Drop, W., *Indringend lezen 2. Analyse van verhalend proza*. In de serie 'Variaties op een thema', dl. 2b, Groningen, 1970.
- 25 'Literama Live'-uitzendingen zijn speciale afleveringen van het NCRV-radioprogramma 'Literama. Kroniek over boeken, schrijvers en toneel onder eindredactie van Wim Ramaker'.

Literatuuropgave

Zie hiervoor de artikelen en boeken die in de 'Noten' genoemd zijn.

Voorts:

Gielen, Jos e.a., *Massaliteratuur. Een onderzoek naar de schrijftroman Saskia* . . . 2 dln, Nijmegen, 1974 (eigen, academische uitgave)